

De l'arada al timó. La Tossa medieval

JOAN MUNDET
Historiador

Quaderns de la Selva, 15

•

Any 2003

p. 67 a 87

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

Milers d'anys abans de la nostra era grups humans havien viscut i mort en el que actualment és el terme de Tossa. La zona megalítica de Cadiretes, a l'Ardenya, conserva menhirs, paradòlmen, cistes i utilatge divers que evidencia que en l'inici del tercer mil·lenni abans de la nostra era –i segurament abans– aquest territori havia estat ja antropitzat.¹ Les restes que ens han arribat formen part bàsicament del món funerari i no coneixem cap hàbitat concret, però no és gens difícil d'imaginar com aquests grups humans i els que els havien precedit modelaren el paisatge amb les seves activitats. La cacera i la recol·lecció solcaren de camins un bosc que hom imagina dens i gairebé impenetrable; uns camins que és possible que siguin els mateixos que ens han arribat fins als nostres dies.² L'artigament de terres a mesura que s'estenia la pràctica de l'agricultura degué modificar substancialment el paisatge, i tot i que segurament aquests grups humans eren reduïts en nombre i que la seva activitat antròpica no fou gaire extensiva cal pensar que moltes de les seves alteracions del paisatge foren ja irreversibles car foren consolidades pels seus hereus. Així, a tall d'exemple, la gran quantitat d'instruments de sílex localitzats en els camps de conreu de Sant Benet evidencien que aquest fou un indret amb presència humana mil·lenis abans de la nostra era. La resta de materials arqueològics trobats en superfície corresponents a èpoques com l'edat del bronze, la protoibèrica, la ibèrica, medieval, moderna, etc. corroboren que l'indret fou habitat i explotat durant mil·lenis; tanmateix, el seu artigament i posada en conreu fou obra indubtablement d'aquests grups prehistòrics. El cas de Sant Benet seria extrapolable segurament a d'altres indrets del terme.

En els inicis de l'últim mil·lenni abans de la nostra era tenim documentada l'arribada a aquestes terres de grups humans provinents d'Europa central pertanyents a la cultura coneguda com *Urnenfelder*, mot alemany que traduïm com “pobles dels camps d'urnes”. El nom d'aquest poble ve donat per un tipus d'enterrament consistent a dipositar les cendres del difunt en una urna que posteriorment és enterrada. Aquesta presència a Tossa ve demostrada precisament per la troballa d'una part d'una urna funerària bicònica als camps de Cal Rull –a uns quatre quilòmetres del nucli urbà– i per la troballa d'una necròpolis del mateix tipus prop de can Mundet de Caulés, en la confluència dels termes de Lloret, Tossa i Vidreres.³ També prop de can Mundet hi hem localitzat tres túmuls, un altre tipus d'enterrament característic de tota Europa durant l'edat del bronze. La presència d'aquests pobles és, doncs, evident.

1. A tall d'exemple podem esmentar el menhir de l'Avi (3000–2500 a.n.e.), el de Montllor (3000–2500 a.n.e.), el paradòlmen d'en Gràcia (2500–2200 a.n.e.), el de Pedra sobre Altra (2500–2200 a.n.e.) o la cista de la Mare de Déu de Gràcia (3000–1800 a.n.e.). (LUNAS–MERINO 1998). Hi podríem afegir tot un seguit de probables menhirs i dòlmen no catalogats. El patrimoni és força important si considerem que les actuacions arqueològiques per a aquesta etapa –si més no les legals– han estat pràcticament nul·les.
2. No és casualitat que tots els menhirs i els possibles menhirs estiguin erigits al costat de camins utilitzats avui en dia. D'altra banda, en alguns casos l'orografia no deixa gaires opcions a l'hora de desplaçar-se.
3. L'urna de can Rull la vaig trobar jo mateix durant uns treballs d'extracció de terra en els camps d'aquest mas. La seva identificació i datació són de l'Enriqueta Pons –a qui vaig entregar l'urna–, i la datà en el segle IX a.n.e. La campanya arqueològica que va posar al descobert la necròpolis esmentada prop de can Mundet fou dirigida també per l'Enriqueta Pons.

Aquests pobles es fongueren físicament i cultural amb els ja existents i provocaren el naixement d'una cultura que romangué fins que l'arribada de grecs i fenicis endegà el món ibèric. El resultat fou un poble agricultor i ramader que conreava el blat, l'ordi, la civada, les cols, etc. i que tenia ramats de cabres i ovelles juntament amb bous, ases, eugues i possiblement porcs. Entre les seves activitats destaquen, a més de la ceràmica el treball de la llana, el lli, el cànem i l'espart.⁴ El grau d'antropització del territori devia ser doncs notable. Segurament els actuals camps de Sant Benet, cal Rull i mas d'en Ferro –i possiblement d'altres– havien estat completament artigats per donar espai al conreu de cereals. És possible que l'hàbitat d'aquest grup humà estigués ubicat al Puig dels Brucs, un jaciment que a partir de la ceràmica en superfície hem catalogat com ibèric però que bé podria tenir les seves arrels en aquest període atesa la seva proximitat als camps de Sant Benet i de can Rull i a l'urna funerària. De fet, bona part dels assentaments ibèrics més antics tenen el seu origen en els poblats d'aquesta època.⁵ Aquesta possibilitat obre expectatives molt interessants, car si bé es coneixen moltes restes de camps d'urnes al litoral i al pre-litoral des del Rosselló fins a Castelló no ha estat localitzat encara cap poblat que s'hi pugui relacionar.⁶ La prospecció i les excavacions arqueològiques haurien de confirmar, però, aquesta filiació.

Iberisme i romanisme⁷

El terme de Tossa i els dels voltans són rics en restes d'època ibèrica i romana. Tot i això, els treballs realitzats són en proporció, minsos. És trist haver d'acceptar que possiblement avui dia hi hagi més jaciments per excavar o destruïts que no pas excavats. Es pot acceptar, a més, que cap dels jaciments d'aquesta època ha estat senceraament excavat.⁸ Com a jaciments excavats podríem esmentar: la vil·la dels Ametllers (o vil·la Vitalis), la vil·la del Mas Carbotí, la vil·la de Ses Alzines, el forn de Sa Badosa, i les sitges de la Vila Vella. D'altra banda hi ha aquells jaciments que tot i no haver estat excavats apareixen en bibliografia i/o presenten prou evidències com per a fer-ne una filiació, com és el cas de la Torre de Pola, la vil·la de la Vinya d'en Sintoy, la granja ibèrica de la Serra d'es Rei, la vil·la de Can Sans (I, II i III) i els materials ibèrics de Puig Pollastre-Sant Benet. A tots ells

4. MALQUER DE MOTES 1998, p.204 i ss.

5. Ibidem.

6. La filiació que establim a partir de les ceràmiques queda refermada pel fet que entre aquestes ceràmiques no s'ha trobat cap resta identificable com a romana o ibèrica tardana. Si els materials que trobem en superfície corresponen a l'època d'abandonament d'aquest hàbitat cal suposar que en estrats anteriors podien correspondre a l'època en què fou enterrada l'urna, és a dir, el segle IX a.n.e.

7. Part dels continguts d'aquest apartat coincideixen amb els de BURCH, J., MUNDET, J., NOLLA J.M., SAGRERA, J. "Prospeccions arqueològiques al terme municipal de Tossa de Mar (la Selva)", dins *Cinques jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 2000, pàg. 161–162.

8. Les vil·les del mas Carbotí i dels Ametllers són encara avui en dia objecte de campanyes d'excavació. La vila de Ses Alzines ha estat excavada en part. Els altres jaciments o bé han estat destruïts, o bé s'han excavat furtivament, o bé resten per excavar perquè oficialment no es coneixen.

cal afegir-hi un conjunt de jaciments que en el decurs de les últimes dècades han estat destruïts –totalment o parcialment– i que en major o menor grau en tenim constància: el magatzem d'àmfores dels Hotels Gal·les i Windsor, la vil·la del Mas Font amb uns suposats magatzems situats on avui s'aixeca l'Hotel Soms Park, restes d'època romana a l'Edifici Ses Arcades, la vil·la romana de Santa Maria de Llorell i una possible vil·la romana a Llevadó.

Tot i el gran marge d'error que pot haver-hi a l'hora de classificar jaciments no excavats ens atrevim a apuntar que els jaciments del Far de Tossa, el Puig de les Cadiretes i la Torre de Pola correspondrien a *oppida* ibèrics. Les troballes de Sant Benet i Puig Pollastre, les dels Ametllers corresponents a èpoques anteriors al segle I AC i les del Puig de can Coure podrien haver estat estacions ibèriques de control del territori i/o dels conreus. En canvi el jaciment de Serra d'Es Rei sembla correspondre a una granja ibèrica. Ses Alzines, Mas Carbotí, la Vinya d'en Sintoy, el mas Font, Llevador i Santa Maria de Llorell haurien estat vil·les vitivinícoles dels inicis de la romanització. I ja d'època romana trobariem les infraestructures del forn de Sa Badosa i uns suposats magatzems als Hotels Gal·les i Windsor. El jaciment romà per excel·lència seria la vil·la dels ametllers o vil·la Vitalis.

Un cop classificats, el pas següent consisteix a dotar els jaciments d'una cronologia aproximada a partir dels materials trobats i dels estils constructius (quan n'hi ha) –en cas d'haver estat excavats– o bé a partir de jaciments propers de característiques similars. Essent conscients del gran marge d'error que aquesta metodologia implica, amb molta prudència la cronologia que establim és la següent:

1. Abans dels segles III i II AC

Abans d'arribar a aquestes èpoques trobaríem tres assentaments ibèrics que semblen reunir les condicions necessàries per ser considerats *oppida*: aturonats, possiblement fortificats, amb un gran control de les rutes de comunicació i del territori dels voltants, etc. Un, el de Cadiretes (519 m. s.n.m.), tot i no haver estat excavat, presenta uns murs de 90-95 cm. de gruix que es poden interpretar com a muralles, i tot i que no s'hi han trobat restes de ceràmica ibèrica, la tipologia constructiva recorda molt la de Montbarbat o Puig Castellet (ambdós dins del terme de Lloret). La seva posició estratègica, que permet un contacte visual amb el Montseny i el Pre-Pirineu i des de la qual es controla la desembocadura de la Tordera, la plana del Maresme, i la Depressió Pre-Litoral des de Girona fins a Vidreres, fan pensar en un possible punt de control del territori en una zona fronterera entre indigetes, laietans i ausetans. Els altres dos suposats *oppida*, el del Far (a la vila Vella) i el de la roca de Pola (entre les cales Pola i Giverola), correspondrien al model d'assentament ibèric de costa, ubicats en penínsules elevades, amb un bon control tant del mar com del territori dels voltants, amb cales properes que permeten la comunicació marítima i amb planes properes on practicar l'agricultura.

D'altra banda, escampats pel terme tossenc, trobem mostres de ceràmica ibèrica deslligades de tota construcció, però que presenten alguns trets en comú prou significatius: es tracta de petites concentracions de ceràmiques ibèriques (grises, sandvitx, etc.) que es troben al cim de turons poc elevats (entre 100 i 200 m.) i de fàcil accés des d'on es controlen les planes conradisses situades a banda i banda de la riera de Tossa. En són exemple: el Puig dels Bruços, a sant Benet, des d'on es dominen els camps de conreu dels actuals masos Sant Benet, Rull, Ferro i Garriga; el Puig Pollastre, des d'on, a més dels camps abans esmentats, es domina la plana situada entre aquest puig i l'actual nucli urbà; i el puig de sobre Can Coure, amb un angle visual que inclou els camps de can Iern, Can Coure, la vinya Badosa i bona part del pla de Tossa. Així mateix, les excavacions dutes a terme en els Ametllers o Ses Alzines indiquen que en les seves primeres fases aquests jaciments podrien haver estat enclavaments d'aquest tipus, relacionables amb el conreu de les terres properes.

La suposició referent a Ses Alzines i els Ametllers (les vil·les més excavades), podria fer-se extensiva a la resta de vil·les romanes del terme, si bé en aquests casos no comptem amb dades arqueològiques que així ho indiquin.

L'ocupació del territori tossenc a l'època ibèrica hauria estat doncs, similar a la d'altres indrets de la costa catalana, si bé amb una densitat de població menor, i ens aventurem a dir que àdhuc la seva evolució: per la seva situació i característiques, Puig de les Cadiretes es pot comparar amb d'altres de propers més coneguts com són Montbarbat o Puig Castellet, i el seu abandonament podia haver coincidit amb el d'aquests (principis del III AC).

El de Roca Pola hauria perviscut fins a l'època romana –s'hi ha trobat restes d'una *Lamboglia 2* amb la marca MM, un As republicà i tres asos ibèrics d'Empúries⁹ i àdhuc medieval gràcies a la seva situació, que li hauria permès d'explotar els recursos del mar i la muntanya i comerciar-los per via marítima. Del possible poblat del Far poca cosa podem dir-ne, car la construcció del castell medieval i posteriorment del far en el seu hipotètic emplaçament –la part més alta i millor comunicada visualment– impossibilita ara per ara tot estudi d'aquest jaciment, tret d'aquell relatiu als fragments de ceràmica ibèrica que encara avui afluïren a la superfície.

Pel que fa a la resta d'enclavaments o estacions on apareix ceràmica ibèrica, es poden interpretar o bé com a llocs puntuals de control del territori o bé com a resta d'una necròpolis –hipòtesi aquesta última només aplicable al Puig dels Bruços, on les restes ceràmiques són massa abundants per tractar-se només d'un punt de control d'uns camps de conreu. Tampoc descartem la possibilitat que aquest últim sigui un assentament ibèric o protoibèric no emmurallat i amb cabanes molt rudimentàries bastides amb materials peribles, la qual cosa faria compatible la gran quantitat de ceràmica trobada en superfície amb la manca d'estructures arquitectòniques visibles.¹⁰

9. ZUCCHITELLO 1978, 36–37.

10. La ceràmica que es troba en aquest jaciment no només apareix en grans quantitats en superfície i en una àrea molt extensa, sinó que és molt variada tant pel que fa als tipus de pasta com a les tècniques de cocció. En alguns indrets del jaciment apareix acompanyada de diverses mostres d'escòria de ferro, la qual cosa fa pensar en un espai específic destinat a la metal·lúrgia.

El paisatge que se'n presenta per època ibèrica és, doncs, el d'un territori amb uns hàbitats en la seva majoria enturonats i fortificats, i unes estacions de control dels camps de conreu situats a la plana. Hom pot imaginar, doncs, camps de cereals, vinyes, alguna olivera i alguns fruiters que guanyen espai entre les masses boscoses.

2. Del II AC al I AC

Aquesta etapa estaria caracteritzada per una pèrdua d'importància dels *oppida* esmentats anteriorment (el de Puig Cadiretes desapareixeria) en favor dels jaciments de la plana. Tindríem com a mostra el jaciment de la Serra des Rei, jaciment no excavat però que pot interpretar-se com una granja ibèrica (fàcil accessibilitat, murs de pedres lligades amb fang, ceràmica tipus *sandvitx* en superfície, una possible sitja, etc.). El fet que en el jaciment no hi apareguin materials romans fa pensar en una influència romana molt minsa –o nul·la– i permet datar-la provisionalment en èpoques de la conquesta romana o en les immediatament anteriors a aquesta. En tot cas, les circumstàncies del moment ja haurien estat prou pacífiques perquè els habitants d'aquesta granja decidissin instal·lar-se fora de la seguretat que oferien els *oppida*. Així mateix, a més del marc econòmic i polític, també cal preguntar-se si aquest nou tipus d'assentament respon a algun tipus d'alteració de les tradicionals estructures familiars gentilícies iberes. Tot plegat fa que aquest sigui un jaciment molt interessant, car representa com a model constructiu, com a hàbitat i com a model d'explotació del territori, la transició entre els *oppida* ibèrics i les vil·les romanes que tractarem en l'etapa següent. No menys interessant seria conèixer quines causes motivaren el seu abandonament en un moment d'intensificació de l'explotació del territori. Potser la seva excavació en un futur podrà donar alguna llum sobre les condicions que troba la civilització romana en arribar a Tossa.

3. Del I AC fins finals del I DC

Els inicis de l'explotació del territori mitjançant tècniques romanes se situa en el segle I AC. En qüestió de pocs decennis són construïdes a Tossa un conjunt de vil·les romanes, algunes de les quals haurien aprofitat antics establiments ibèrics, com semblen indicar les excavacions realitzades a Ses Alzines i els Ametllers. L'activitat d'aquestes vil·les sembla situar-se entre les dècades centrals del segle I AC i les finals del següent, amb l'única excepció dels Ametllers: els excavadors de Ses Alzines daten l'abandonament d'aquest establiment a finals del segle I DC. Per a la del Mas Carbotí, M. Zucchitello proposa una cronologia situada entre finals del segle I AC i el 70-80 DC, tot i que els seus últims excavadors consideren que no es perllongà tant en el temps.¹¹ Per a la del Mas Font, Zucchitello, a partir dels

11. En els últims anys la UdG ha dut a terme dues campanyes d'excavació en el jaciment de Mas Carbotí continuant els treballs iniciats per Zucchitello.

materials apareguts pels voltants, donava una cronologia situada preferentment al segle I AC i poc després del canvi d'era, tot i que no descarta utilitzacions anteriors i posteriors a aquestes dates.

Pel que fa a la Vinya d'en Sintoy, la troballa, entre d'altres models d'àmfores, d'una Pascual 1, fa situar els orígens d'aquest establiment, com a mínim, al segle I AC. Per al seu abandonament no podem aportar dades, ja que el jaciment no ha estat encara excavat. I pel que fa a la vil·la de Can Sans I, II i III, la troballa de nanses de Dressel 2-4 ens permet datar-la –amb molta cautela– entre finals del segle I AC i finals del segle I d.C o mitjans del II.

En conjunt trobem una cronologia molt similar per a totes elles, que ocuparia un arc cronològic entre el 50 AC i el 90 DC, la qual cosa permet inserir les vil·les tossenques dins la dinàmica que seguiren les vil·les vitivinícoles del litoral català i del País Valencià: l'aprofitament d'una conjuntura favorable per a la producció de vi a gran escala amb clara orientació comercial. A mitjans del segle I AC els habitants del litoral mediterrani de la península Ibèrica comencen a produir vi que exporten en àmfores, produïdes per ells mateixos i que imiten els models itàlics. Els destinataris d'aquest vi haurien estat els mercats gals, als quals s'arribava per via marítima, a través de Narbona i Marsella, des d'on eren distribuïdes per la vall del riu Roine i pel Llenguadoc. A la Nautique, el principal port de Narbona en època romana, el 50% de les àmfores que s'hi han trobat són àmfores de vi catalanes. Garrote i Berni (GARROTE-BERNI 1998) insereixen aquesta ruta del vi català vers el *limes* via Narbona, dins d'unes grans rutes comercials que anomenen "circuitos annonaris", els quals partint del sud de la península –Gades especialment–, arribaven a Roma i als campaments militars dels nord-oest de l'imperi. Dintre dels queviures desplaçats en aquest flux destacarien, pel seu volum, l'oli de la Bètica i el vi català. La demanda creixent de vi –per aquelles èpoques encara no es produeix vi a la Gàlia– i la possibilitat d'accedir a uns mercats tan llaminers, feren que al voltant del canvi d'era la viticultura rebés l'empenta que l'arqueologia constata a la costa catalana i a Tossa. Sens cap mena de dubte, la dedicació de bona part del territori a la viticultura provocà un dels canvis paisatgístics més importants que el territori tossenc havia conegut, per no dir el més important. A la construcció de les pròpies vil·les vitivinícoles cal afegir-hi tota l'adequació del medi per a fer possible el conreu de la vinya: desforestació, construcció de bancals per superar els desnivells del terreny, obertura de camins per fer possible el transport dels raïms fins a les premses de les vil·les i de les àmfores plenes de vi fins a les cales per embarcar-lo. La fi d'aquesta bona conjuntura i/o l'edicte de Domicià –que obligà a reduir la producció de vi a Hispània– s'haurien traduït en un dràstic abandonament de les vil·les, exceptuant la dels Ametllers la qual, al contrari de les altres vil·les –i potser a costa de llur desaparició–, continuarà coneixent períodes de gran esplendor fins a la seva desaparició cap els segles VII-VIII, en plena desfeta del regne visigòtic.

4. La vil·la dels Ametllers

A finals del segle I DC i en consonància amb el que succeïa en aquelles dates al Maresme i al Camp de Tarragona, les vil·les vitivinícoles tossenques aturen la seva activitat. Els seus habitants abandonen les vil·les deixant-hi intactes bona part de l'utilatge i la vaixel·la. No hi haurà reaprofitament ni de les estructures ni dels materials. No s'aprecia tampoc una destrucció de les estructures; hom deixarà que el pas del temps enruni les vil·les. L'arqueologia constata aquest fet, però no és fàcil donar-hi una explicació causal. El primer que ens ve al cap en veure la data d'abandonament de les vil·les és l'edicte de Domicià en el 92 DC, que ordenava reduir a la meitat les vinyes de les províncies de l'imperi per tal de protegir la producció vinícola d'Itàlia. En qualsevol cas, però, és cert que hi degueren haver unes condicions econòmiques molt poderoses per motivar l'abandonament de tants immobles industrials; abandonament que podria haver anat acompanyat de la desaparició del conreu de la vinya o de la seva substitució per un altre conreu. A més d'econòmic, l'impacte fou paisatgístic. Si bé a Tossa continuaren havent-hi vinyes, sí que és veritat que desaparegueren d'indrets on la seva existència només s'havia explicat per la forta demanda de vi. En molts d'aquests indrets no era possible un altre tipus de conreu, i molt possiblement el bosc tornà a ocupar-los d'una forma semblant a la que es produirà després de la fil·loxera del XIX.

Cronològicament l'abandonament de les vil·les vitivinícoles tossenques coincideix amb el primer període d'auge de la vil·la dels Ametllers. Pot establir-se alguna relació entre aquests dos fets? Els escassos estudis publicats fins avui sobre el món romà a Tossa assenyalen que segurament es produí un procés pel qual la vil·la dels Ametllers fagotitzà les terres de les altres vil·les –si és que no eren ja seves– formant-se un *fundus* que coincidiria força amb l'actual terme de Tossa. Aquesta hipòtesi, força raonable, explicaria un canvi en l'estructura de la propietat, però no explicaria les causes que el motivaren. A l'hora d'explicar aquests canvis, hom topa –tornem-hi!– amb la poca informació que tenim sobre la poderosa vil·la *rustica* dels Ametllers. Castillo, Zucchitello i Nolla, seguint l'opinió de Melé (MELÉ 1922), accepten que una de les principals activitats agràries de la vil·la fou la transformació de les olives en oli, teoria fonamentada en la troballa d'uns *arbores* en el *torculum*.¹²

Cap dels estudis esmentats dóna una cronologia concreta per a l'activitat d'aquesta premsa d'oli, potser perquè els mitjans amb els quals fou excavada no ho permeteren. En tot cas, no disposar d'una datació ens obliga a navegar en un mar d'hipòtesis: si la premsa d'oli fos coetània o anterior a les vil·les vitivinícoles es

12. Personalment opino que la relació de l'esmentada premsa amb la producció d'oli està poc fonamentada. És més, Melé cau en l'error de descriure molts aspectes de la vila a partir d'aquesta suposada producció. De la vil·la rústega diu que eren *extenses construccions que devien servir per a la preparació de l'oli d'olives* amb uns paviments *per moldre les olives i d'altres per dipòsits d'oli*. Defineix els doliums com *gerres per a posar oli*, i afirma que en època romana *era tota la regió poblada d'alzines i oliveres* (MELÉ 1922, p. 6, 12 i 16). Els mateixos supòsits són aplicables a la vinya.

podria deduir que per imperatius legals o de mercat, les vil·les dedicades a produir vi haurien entrat en crisi després d'un període de prosperitat, mentre que la dels Ametllers, dedicada a la producció d'oli, hauria sobreviscut.

En el cas que la premsa dels Ametllers fos posterior a les vil·les vitivinícoles, l'explicació podria ser que un cop entra en crisi la indústria del vi i, fagotitzades les vil·les vitivinícoles per la dels Ametllers, s'hauria dut a terme una reconversió productiva, incrementant-se la presència d'oliveres les quals en molts casos substituiran part de les vinyes. Cal tenir en compte que el desenvolupament de les estructures productives de la vil·la dels Ametllers comença durant l'època d'August, moment en el qual s'inicia a la península Ibèrica la difusió de la llàntia d'oli. Fins i tot, alguns historiadors assenyalen que el desenvolupament del conreu de l'olivera a Hispània a l'època romana té més relació amb la il·luminació que no pas amb l'alimentació. Tot i que a Tossa la presència de l'olivera no ha estat mai massa significativa,¹³ no es pot descartar que en una conjuntura econòmica desfavorable per a la producció de vi, com podria ser el tancament dels mercats del nord de l'imperi coincidint amb el naixement del vi gal, i/o la desaparició de les infraestructures de transport necessàries per al comerç del vi, s'optés per produir oli. De fet, si hom observa l'evolució de les vil·les del nord-est de Catalunya, constatarà que les que més perduren en el temps seran aquelles que es dediquin a la producció d'oli (Vilalba, els Ametllers, etc.) mentre que les que es dedicaven a la producció de vi decauen, es reconverteixen o desapareixen.

Ara per ara, però, és difícil establir i comprovar hipòtesis, ja que la vil·la dels Ametllers continua ocultant bona part de moltes de les seves instal·lacions. I si bé és cert que l'única premsa que s'hi ha trobat ha estat oliera, no és menys cert que seria difícil acceptar que una vil·la d'aquestes dimensions no disposés d'una premsa de vi, sobre tot si tenim en compte que les vil·les vitivinícoles desapareixen i que les vil·les del tipus de la dels Ametllers tendeixen a l'autarquia, especialment a partir de la crisi del III DC. De ben segur que als Ametllers es bevia vi, i es pot argumentar que el vi es pot importar, intercanviant-lo per oli elaborat a la pròpia vil·la. Certament, no hi manquen àmfores que podrien haver contingut vi foraster: potser les àmfores *marcades amb les inicials H.V.P. i amb una inscripció greco-romana difícil de reproduir, si no és amb fotogravat*, que descriu Melé (MELÉ 1922). O bé aquestes eren de producció pròpia i eren destinades a contenir oli o gàrum elaborat a la vil·la?. Si fos així, on són els forns? Quins són els mercats? Com es pot advertir, tota hipòtesi —en podríem elaborar moltes— ens duu a un laberint amb molts carrers sense sortida. Indubtablement, queda molta feina a fer en relació als Ametllers, no tan sols pel que fa a les excavacions arqueològiques, sinó pel que fa a la catalogació dels materials que s'hi han trobat i llur relació amb els dels altres jaciments.

13. Les dades més antigues que hem aconseguit localitzar sobre el volum de producció d'oli a Tossa corresponen al 1802. Tan sols es colliren 4 càrregues d'oli per aquell any i el següent, 3 per el 1804 i 2 el 1805. De l'oli es diu que era de *suprema calidad*, per tant podem deduir que la baixa producció no es devia a la deficient qualitat del producte sinó a l'adversitat del medi. Per als mateixos anys la producció de vi oscil·là entre les 225 i les 635 càrregues (AMT, Llibre d'acords municipals, 1).

En qualsevol cas, el que semblaria és que després de l'etapa vitivinícola la població que habita el terme de Tossa i les seves activitats es concentren en els Ametllers, i que aquesta es converteix en una vil·la cada cop més autàrquica. Això implicaria que s'ampliaria el ventall d'activitats econòmiques de la vila i que al seu torn es traduiria en significatius canvis en el paisatge, essent el més destacable la diversitat de conreus.

Existeixen poques dades sobre l'abandonament de la vila. Segons López (A. LÓPEZ *et alii*, 2001) l'abandonament fou lent; ja al voltant del 300 DC desapareixen algunes instal·lacions productives, encetant una dinàmica que continuaria –sempre molt lentament– en els segles IV, V i VI. D'aquest últim segle serien els materials més recents trobats a l'interior de la vil·la, per bé que en els estrats superficials aparegueren ceràmiques grises pròpies dels segles IV al VIII. López accepta –tal i com proposà A. Del Castillo en els anys 30– que l'abandonament de la vil·la fos degut a la invasió islàmica, tot i que tampoc descarta que es pugui atribuir a la implantació del sistema feudal, amb una nova organització de la producció agrícola i d'un nou sistema de captació d'excedents. Zucchitello (a A. LÓPEZ *et alii*, 2001), per la seva banda considera que la vil·la continuà habitada durant l'alta edat mitjana, tal com hauria succeït en altres establiments d'època romana propers a Tossa, com ara Sant Feliu de Guíxols, l'Hort d'en Bach a Maçanet de la Selva o Sant Esteve de Caulers Vell. Segons aquest autor, les invasions haurien fet fugir una part de la població, i és possible que algunes dècades més tard alguns contingents humans haguessin arribat fins a Tossa per establir-s'hi, però això no vol dir que el territori de Tossa hagués quedat desert i despoblat. En qualsevol cas els trasbalsos havien estat prou importants perquè la vil·la dels Ametllers quedés definitivament enrunada després de prop de mil anys d'habitació ininterrompuda, i encara que algunes de les seves instal·lacions es van aprofitar esporàdicament per a realitzar-hi algun enterrament o per a bastir-hi alguna rudimentària cabana, el cert és que els dies de la vila com a centre d'explotació i de producció havien arribat a la seva fi.

L'Alta Edat mitjana

Per a l'arc cronològic transcorregut entre l'abandonament de la vil·la dels Ametllers i l'aparició de Tossa en la documentació escrita –segles IX i X– no disposem de dades arqueològiques o documentals que permetin conèixer com es produí la transició del món tardoromà i visigòtic a l'època del feudalisme. Aquest estat de la qüestió ha obligat a historiadors i arqueòlegs a formular hipòtesis i suposicions ara per ara difícils de comprovar. Zucchitello (1998) suposa que els límits del *fundus* de la vil·la dels Ametllers coincidirien amb els límits de la donació feta pel comte Miró el 966, uns límits que si fa no fa coincidirien amb els del terme municipal actual. Preguntats sobre la qüestió, els actuals excavadors de la vil·la dels Ametllers consideren que aquesta suposició no és forassenyada per bé que reconeixen que és difícil, ara per ara, d'identificar-ne els límits. D'altra banda l'esmentada

suposició entra en contradicció amb el testimoni de l'historiador català del segle XVII Jeroni Pujades, qui assegurava haver tingut a les seves mans documents que indicaven que a les primeres dècades del segle VIII els termes de Blanes, Lloret i Tossa haurien format un sol domini en mans d'un tal Hugo Bach, qui hauria fugit a les muntanyes dels Pirineus després de la invasió musulmana.¹⁴ En qualsevol dels dos casos no disposem de prou elements per poder comprovar què hi ha de veritat. Si es demostrés la relació patrimonial entre els Desbac i la vila, bé podríem deduir que en el segle VIII Tossa hauria estat una explotació semblant a les vil·les romanes que en època carolíngia haurien esdevingut *curtis*: una vil·la bipartita, dividida en terres del senyor (reserva, *terra dominicata*, *condomina*, etc.) i terres dels tinents (masos), els quals a més d'estar obligats a satisfer imposicions regulars en espècie, haurien hagut de proporcionar força de treball per l'explotació de les terres de la reserva. Les antigues dependències de la vila dels Ametllers –tant la rústega com la urbana– haurien estat el centre de l'explotació, amb graners,¹⁵ estables, potser cabanes d'esclaus, edificis destinats a indústries diverses i una esglésiola que al seu torn explicaria existència dels nombrosos enterraments –pertanyents als segles XI i XII segons els seus excavadors, però que poden indicar una necròpolis anterior– i que apareixen escampats per la vil·la rústega. Considero que aquesta hipòtesi queda refermada per la proximitat entre la vil·la dels Ametllers i les terres que en època medieval i moderna seran conegudes com *les Coromines de l'Abat*. Si hom observa el recorregut dels actuals carrers Portal, Socors, La Guàrdia i Avinguda del Pelegrí pot constatar com el camí reial d'època medieval i moderna fa un recorregut en ziga-zaga entestant-se en voltar les Coromines i passar a tocar la vil·la, de forma pràcticament paral·lela als seus murs. Aquest traçat no respon a la necessitat d'esquivar obstacles orogràfics –que no hi són– sinó que seria producte de la fossilització d'un traçat viari previ a l'existència d'un nucli urbà emmurallat, quan la vil·la era el centre de l'explotació i requeria un camí que des de l'interior conduís fins la vil·la productes agrícoles (raïm, olives) o forestals (carbó, llenya, etc.) i que des de la vil·la els traginés, un cop transformats en vi o en oli, fins al mar, única sortida que secularment han tingut els productes elaborats a Tossa. La conservació d'aquesta via i dels camps que envoltava, indueix a pensar que la Vall de Tossa no restà abandonada durant els segles VIII i IX, per molt migrada que pogués

14. *Lo senyor Bach te un llibre vell de les coses de sa casa lo qual jo he llegit i diu que quan se perdé Espanya, se retira un cavaller que es deia Ugo Bach, que tenia son patrimoni a les marines (era senyor de Blanes, Lloret i Tossa) i ab tota la sua gent y altres quel seguiren s'en anà al Pirineu i en la vall dita de Mohier (nom antic de la Vall de Bach) (...) y aqui Ugo Bach se sustentà fins a la recuperació de España per aquestes parts per la vinguda de Carles Maynos. Rafael Dalmau (editor) Els castells catalans, vol. II, pàg. 175, n.p.p. 54. El text reproduït fou escrit el 1622.*

15. Les excavacions dutes a terme per Alberto del Castillo a la Vil·la dels Ametllers durant els anys trenta posaren al descobert unes construccions d'època visigòtica edificades sobre les antigues termes que foren interpretades com uns magatzems de gra. La conversió de les termes en graners hauria estat una de les conseqüències de la consolidació del cristianisme, una religió que prohibí l'ús de les termes.

ser la seva població. Una idea que, com hem llegit anteriorment, proposen tant A. López com M. Zucchitello.¹⁶

Una altra aproximació a la Tossa de l'alta edat mitjana la possibilita la toponímia. A les muntanyes tossenques, a uns quatre quilòmetres del nucli urbà en direcció nord existeix el topònim *Vilademont* que designa una petita plana amb prou restes arqueològiques com per suposar que fou un nucli habitat en aquests segles. Aquestes restes consisteixen concretament en una capella de planta única, una torre de guaita en l'indret proper de Gorg Gitano, i certes quantitats de restes de ceràmica grisa i teules àrabs que apareixen en superfície en els indrets propers a la capella.¹⁷ El topònim mateix, *Vilademont*, podria interpretar-se com *Vila-demont*, en contraposició a una Vila de mar o Vila de pla, o com a Vila d'amunt, en contraposició a una Vila d'avall. Qualsevol de les dues hipòtesis porta implícita la coexistència de dues viles durant l'alta edat mitjana. Si tenim en compte que la donació del 966 no esmenta explícitament ni el veïnat ni la capella de *Vilademont* –l'advocació de la qual es desconeix–¹⁸ ni cap assentament als Ametllers, cal suposar que per aquelles dates ambdós assentaments havien estat abandonats, la qual cosa implicaria que no haurien romàs habitats més enllà del segle IX o fins i tot del VIII, amb la qual cosa s'obre la possibilitat d'un abandonament relacionat amb alguna de les incursions musulmanes. En canvi la dita donació sí que esmenta, a més de l'església de Sant Vicenç de Tossa –que Zucchitello (1998) identifica amb la capella de Sant Benet– la de Salions i la roca Paula. L'església de Salions (de Sant Lionç) es coneix documentalment però s'ignora la seva ubicació, per bé que Zucchitello (1998, 95-101) la identifica amb l'actual capella de la Mare de Déu de Gràcia. En qualsevol cas hauria donat nom al mas i platja homònims i hauria desaparegut. Pel que fa a la roca Paula cal recordar que en el segle X el terme *roca* servia per designar una torre o simplement un punt estratègic elevat per controlar el territori. Efectivament, entre les platges de Pola –topònim derivat de *Paula*– i de Giverola es conserven encara avui en dia restes d'una fortificació medieval bastida sobre l'assentament d'època ibèrica i romana.¹⁹ Aquestes restes consistirien en una torre de planta parcialment quadrada i parcialment circular i un pany de muralla

16. Tanmateix, recordem aquí que el *massís de les Cadiretes* també és conegut com *L'Ardenya*, topònim que deriva del mot d'etimologia celta *ardenua*, i que significa territori desert. El mateix mot donà lloc al topònim Les Ardenes, els boscos que separen França de Bèlgica. L'esment més reculat que hem localitzat sobre l'Ardenya és a la novel·la de cavalleries *Història de l'esforçat cavaller Partinobles*, escrita entre 1182 i 1185 (existeix una versió actualitzada a cura de Jordi Tiñena a l'editorial Laertes, 1991). Tanmateix els fets descrits en la novel·la es poden datar en les primeres dècades del segle IX. Apareixen els personatges dels reis Ansion i Cansion que lluiten contra els francs i que poden identificar-se amb Aissó, d'Osona, que es revoltà el 826, i amb els Banu Qasi (dels Casio). Del Partinobles es diu que era del llinatge dels gots.

17. Segons Zucchitello aquesta capella tindria una cronologia altmedieval, probablement del segle XI, i no hauria sobreviscut al segle XIII (ZUCCHITELLO 1998, 104-105).

18. Josep M. Gavin Barceló a *Inventari d'esglésies*, Barcelona 1982 i Antoni Pladevall Font, a *Catalunya Romànica*, Barcelona 1991, afirmen que la capella era dedicada a Sant Pere, però no expliquen com han obtingut aquesta informació.

19. Val a dir que a la novel·la *Història de l'esforçat cavaller Partinobles* (op.cit. n.p.p.16) es parla d'un castell arran de mar als peus de L'Ardenya. A l'època en què fou escrita aquesta novel·la el castell de Tossa encara no existia, i l'únic que coincideix amb la descripció és *la Roca Paula*.

rebatat en la seva part central fa poques dècades per tal de construir-hi un dipòsit d'aigües i un vial pertanyents a una urbanització propera. Aquesta muralla, que arrenca de la torre fins arribar als penya-segats, té una longitud d'una vintena de metres pel cap baix, la qual cosa permet suposar que aquesta instal·lació no s'utilitzava només amb finalitats de defensa i control del territori sinó que podia donar cabuda al seu interior a un hàbitat estable.

De tots els hàbitats esmentats només el de la torre de Pola hauria estat encara habitat el segle X. Així es desprèn de la lectura de la donació que el comte Miró I de Barcelona feu de Tossa al monestir de l'abadia de Ripoll l'any 966, en la qual apareix la primera enumeració dels elements que composaven el paisatge tossenc d'aquells temps. El document parla de cases, casals, viles, vilars, corts, cortals, horts, hortals, vergers, prats, pastures, boscos, garrigues, terres conreades i ermes, vinyes, arbres fruiters i no fruiters o glaners, de molins i els seus accessoris, de sèquies i desguassos, muntanyes, collades i roques. Es parla així mateix de les esglésies de Sant Lionç i de Sant Vicenç i del puig o roca que anomenaven Pola juntament amb les seves construccions. És possible que una de les vil·les o vilars de les que parla el text es refereixi a Vilademont, però ara per ara no ens és possible confirmar o desmentir aquesta possibilitat.

La descripció que s'ens fa és doncs la d'un territori molt antropitzat, amb una comunitat rural que disposa d'uns habitatges estables amb terres conreades i vinyes al voltant. Se'ns parla de molins i de sèquies, evidenciant una comunitat arrelada al territori i interessada a treure el màxim profit de la seva explotació. L'existència de dues esglésies i d'un recinte fortificat referma encara més la imatge d'un territori amb un poblament estable i arrelat a la zona. Un poblament que sembla estar constituïnt en la seva gran majoria per famílies pageses, car si bé és cert que el text deixa entreveure l'existència de certes activitats pesqueres —s'esmenten els drets de pesca—, també ho és que el paisatge descrit és producte d'una comunitat pagesa. I fins i tot és possible que fossin els mateixos pagesos els qui realitzessin algunes activitats pesqueres per complementar la seva dieta.²⁰ La Tossa dels segles X-XI és doncs un territori amb un hàbitat dispers, formada per masos i habitada fonamentalment per pagesos.

Quin era l'origen d'aquests pagesos? Eren descendents dels colons que treballaren la terra a Tossa quan la vil·la dels Ametllers mantenia encara la seva activitat? Eren potser la tercera generació d'uns nouvinguts que haurien repoblat unes terres poc o gens poblades durant dècades? Tampoc no en tenim la resposta. Potser l'excavació d'algun mas en el futur podrà aportar coneixements sobre com nasqueren aquestes petites explotacions pageses. Ara per ara el que podem dir és que la notícia més reculada que en tenim es remunta al 1079 quan apareix

20. Alberto del Castillo, en excavar els nivells superiors de la vil·la romana dels Ametllers localitzà grans quantitats d'hams i de plomades de pedra per xarxes. Zucchitello (ZUCCHITELLO 1998, 147-148) a partir de les excavacions realitzades en els últims anys opina que alguns grups de pescadors reaprofitaren materials constructius de la pars urbana de la vil·la per a bastir unes senzilles cabanes que data dels segles X-XII.

esmentat el mas Samasada com una de les afrontacions del terme de Lloret, però evidentment el seu origen és molt més antic.

De vil·la a vila i castell

El 1186 l'abat de Ripoll, En Ramon de Berga, fundava un castell al Mont Guardí, el punt més alt d'una península estratègicament situada a la desembocadura de la Riera de Tossa, des de la qual es controla part del pla de Tossa i la costa de la Selva.²¹ Així mateix, permetia als habitants de la vall de Tossa construir-se cases dins les muralles o a la palissada que hi hauria a tocar el nou castell. Tot i que no en tenim constància documental, podem suposar que aleshores s'hauria produït un creixement demogràfic en el territori que havia de garantir la viabilitat de crear un nucli urbà i que ja estaven posades les bases econòmiques per a què aquesta comunitat pogués subsistir i créixer. És possible fins i tot que l'abat Ramon es limités a formalitzar quelcom que havia sorgit espontàniament per part dels tossencs: establir-se al Mont Guardí i comerciar amb els seus productes, via marítima, amb altres poblacions de la costa mediterrània. En qualsevol cas la mesura de l'abat fou determinant per al futur del territori, dels seus homes i del seu paisatge.

Les torres que havien de protegir el nou nucli foren situades en els indrets estratègics: la torre d'en Joanàs a l'extrem est, dominant la badia de Tossa, la torre d'es Codolar a l'extrem oest dominant la cala homònima, i en el vèrtex més avançat cap a terra la torre de les Hores, que havia de servir per controlar el portal de les muralles. Es bastiren tres torres intermèdies entre la torre d'en Joanàs i la de les Hores, i una entre aquesta i la del Codolar. Entre les torres es bastí la muralla, que està rematada per un camí de ronda protegit per merlets rectangulars amb espitlleres.²² A la part més alta del promontori no va caldre aixecar muralla ja que el fort pendent del penya-segat actuava com a defensa natural. Tant la muralla com les torres es confegiren amb la pedra granítica, tant abundant a la zona, i amb morter de calç i sorra.

Al recinte emmurallat s'hi entrava a través d'un portal de mig punt de pedra sorrenca que estava protegit per la torre de les Hores i pel qual s'accedia al que seria la plaça del Comú.²³ En la carta de poblament signada el 1186 l'abat Ramon de Berga permetia que els futurs habitants de l'entrevall construïssin cases de

21. En un dia clar, des de l'actual far es pot veure el tram de costa comprès des de la punta de Sant Elm, a Sant Feliu de Guíxols, fins a la Trobada del Barcelonès amb el Maresme.

22. Val a dir, però, que les muralles originals foren destruïdes cent anys després de ser construïdes si hem de creure a Bernat Boades a *Lo feyts d'armes de Catalunya: lo rey de França ab totes les seues grans hosts (...) en les viles de Sant Feliu de Guíxols e de Toça e de Blanes faeren molt croel destrucció, que tot ho van cremar, e molts dels naturals hi foren morts, e altres facits catus, que n'era gran dol e croeltat*.

23. La toponímia actual d'alguns indrets de la vila vella de Tossa és una prova eloqüent de fins a quin punt la manca d'estudis seriosos ha estat suplida amb una història inventada que ha importat topònims d'altres indrets. Cap, absolutament cap document d'època medieval o moderna dels que hem consultat esmenta ni la Plaça d'Armes, ni el Palau del Governador. En el seu lloc parlen de la Plaça del Comú o de la casa del Batlle. Invencions d'aquest tipus són freqüents en la toponímia de Tossa. Per desgràcia la història-ficció és tan fàcil d'inventar com difícil d'eradicar.

quatre bracs d'amplària i sis de llargària, per les quals haurien de pagar un cens anual de dues gallines.²⁴ Amb la creació del castell i del clos emmurallat Tossa passà a tenir un poblament dual: un de dispers constituït pels masos del pla i un de concentrat, intramurs, que serà conegut com el port de Tossa. Una dualitat que en serà característica gairebé fins als inicis de l'època moderna, quan es comencin a construir els primers veïnats extramurs. Al seu torn, aquesta dualitat es tradueix en dos tipus de grups humans: d'una banda el dels pagesos de sempre, els pagesos que havien habitat en els masos des d'èpoques molt reculades, i per altra banda el dels habitants del nucli emmurallat, format per mariners-comerciants, mariners-pescadors, teixidors, paraires, sabaters i altres artesans.²⁵

Aquesta comunitat, en conjunt, hauria conegut el seu sostre demogràfic medieval a finals del XIII i principis del XIV. El fogatge de 1365-1370, el més antic dels conservats, atorga a Tossa 81 focs, i el de 1378, 66. Si tenim en compte que per aquelles dates Catalunya ja havia conegut algunes de les catàstrofes demogràfiques que caracteritzaran la seva baixa edat mitjana, podem afirmar que alguns decennis abans Tossa podria haver conegut un poblament proper als 90 o 100 focs. Sabent que a Tossa es poden comptabilitzar un total de 30 masos per la baixa edat mitjana, podem proposar que els focs pagesos, és a dir, els masos, suposaven a la primera meitat del XIV entre un 30 i un 33% del total de focs tossencs, i que per la segona meitat d'aquest mateix segle el percentatge pujà fins a situar-se al voltant del 42%. La crisi del segle XIV hauria afectat bàsicament, parlant en termes de demografia, el poblament intramurs, és a dir el format per sabaters, paraires, teixidors, comerciants, etc. En canvi en el segle XV la tendència s'invertirà: el seguiment de l'evolució de cadascun dels masos ens permetrà afirmar que fou en aquest segle quan s'inicià l'abandonament en massa de masos. Així, en arribar al fogatge del 1497 hom identifica només setze masos, tot just un 24% del total de focs. El 1515 un nou fogatge referma la tendència: el nombre de masos es manté pràcticament igual, però el nombre de cases ha pujat fins la vuitantena; el percentatge dels masos sobre el total de focs baixa fins al 20%. La balança econòmica i demogràfica de la vila ha canviat i dona pas al que serà una constant durant tota l'edat moderna: el creixement ininterromput del nucli urbà i de les activitats urbanes en detriment dels seus corresponents rurals. La irrupció d'una nova classe social, els negociants, i d'una nova activitat econòmica, el comerç de la salaó del peix –que s'afegirà al comerç de la llenya i del carbó– determinarà que definitivament la vila –ara ja incipientment extramurs– es converteixi en el nucli del terme i relegui els masos al residu del passat.

24. Els tossencs que signaren el document tenen tots ells cognoms que coincideixen amb els noms de diferents masos tossencs, un fet que confirmaria que abans del bastiment del recinte emmurallat Tossa era una terra de pagesos.

25. Recordem aquí que aquestes categories professionals no exclouen la dedicació a altres tasques. La majoria dels mariners, dels pescadors o dels artesans tenien horts i vinyes, alguns pagesos transportaven per via marítima el carbó i la llenya dels seus boscos. La pluriactivitat ha estat una característica dels homes i dones que treballen a Tossa. Fins i tot en l'actualitat.

La vila en l'època medieval

1. La vila medieval²⁶

En l'època medieval la vila tenia totes les característiques d'un poblat català costaner de la seva època: estava situat a la part alta d'una petita península i estava emmurallat. A la part més alta, on actualment hi ha el far, s'hi aixecava el castell, format per un conjunt de dependències i una torre.²⁷ Al seu interior nomès s'hi podia accedir per mitjà d'un pont que salvava un fossat de protecció. Més avall hi havia l'església gòtica, construïda entre els segles XIV i XV sobre un pla artificial aconseguit per mitjà de tot un seguit de murs de contenció.²⁸ Entre l'església i les muralles hi havia el cementiri parroquial, on cada família de la vila disposava d'un *vas o fossar* per enterrar-hi els seus difunts. Baixant les escales que hi ha –encara avui es conserven– davant del portal de l'església hom trobava l'hospital de pobres peregrins. Des d'aquest punt –conegut en aquella època com *Cap de Creus*– en avall, hi tenien les cases els vilatans, situades a ambdues bandes dels carrers, estrets i sinuosos i en pendent, adaptats a la difícil orografia del terreny. Una orografia que determinà unes tècniques constructives peculiars consistents entre altres procediments a excavar la gresa del terreny per anivellar-lo, de manera que la part posterior de les cases era –i és– en alguns casos un semi-sòtan, i on les parets de les quals eren, fins a una alçada considerable, de la mateixa gresa damunt de la qual bastien els murs de pedra. Aquest mateix desnivell determinà que el primer pis de moltes façanes esdevingués la planta baixa de la façana posterior, una característica encara avui observable. En la seva pràctica totalitat es tracta de cases entre mitgeres, formades per planta baixa i pis. A la planta baixa hom hi podia trobar l'entrada, que podia fer les funcions bé de petit magatzem on desar-hi les eines o les xarxes, o bé de taller o d'obrador en cas de tractar-se de la casa d'un artesà. Si es tractava de la casa d'un comerciant els baixos podien estar ocupats pel celler –amb la premsa per fer vi i les bótes– i els magatzems, tot i que a Tossa el més habitual és que les mercaderies s'emmagatzemessin a les botigues, de les quals en parlarem més endavant. Passada la cuina hom es trobava amb el menjador o amb la cuina-menjador. A la cuina és habitual trobar-hi la pastera per fer pa, el forn per coure'l, peroles d'aram, olles de ferro, *paielles* d'aram i altres estris

26. La descripció continguda en aquest capítol es fruit de les informacions extretes del capbreu de 1639, de diversos protocols notariais i de l'anàlisi del recinte emmurallat.

27. És possible que aquesta torre fos el nucli original d'aquest castell –a la manera dels *donjons* francesos del segle X– i que al seu torn aquesta es remuntés fins a èpoques més reculades. Recordem que el topònim d'aquest indret abans de la seva urbanització era *Mont Guardi*, un mot que deriva indubtablement de la paraula germànica *ward* (guardar, vigilar), i que es podria traduir com a *mntanya de la Guàrdia* o *mntanya de la Guaita*.

28. Aquesta església n'hauria substituït una d'anterior, possiblement d'estil romànic, construïda al mateix temps que s'iniciava la construcció de les muralles i de les primeres cases de la vila. Ara per ara no s'han localitzat restes d'aquesta suposada església romànica. Així i tot creiem que un acurat estudi dels murs de contenció que es bastiren durant la construcció de l'església gòtica podria aportar llum sobre aquesta qüestió.

relacionats amb l'art de la cuina com el morter, el cassó d'aram, i la rasedora de formatge. A la llar de foc hom hi troba la serra de foc i altres enginys per a poder cuinar sobre les brases com ara unes forquetes i una pala de ferro, unes *llevas*. En alguns casos davant de la llar de foc hi ha un banc escon per passar les fredes nits de l'hivern i explicar precisament, els contes de la vora del foc. En el menjador el mobiliari es redueix a una taula i uns bancs de fusta i algunes caixes on desar la vaixel·la i les estovalles. La vaixel·la es redueix a una mitja dotzena d'escudelles de terrissa, plats també de terrissa, alguns recipients de vidre, alguns gots, un ganivet de tallar pa, unes culleres i alguna forquilla. En les cases relativament benestants algun d'aquests atuells pot ser de plata. Finalment i com a cas excepcional també pot trobar-se a la planta baixa la cort del matxo o de l'ase o de l'animal de bast que sigui. Al pis superior es troben els dormitoris, i la sala quan n'hi ha. Els dormitoris o *cambres* es corresponen estructuralment parlant amb els espais de la planta baixa de manera que hom troba la cambra sobre la cuina, la cambra sobre el menjador, la cambra sobre el celler, etc. El mobiliari de les cambres és també extremadament auster: un llit amb la seva màrfega o matalàs –farcit de palla o llana–, la seva flassada i dos coixins de llana. Al costat o al peu del llit hi ha la caixa que fa les funcions dels nostres armaris actuals. En la majoria de les famílies, especialment a les que pertanyen a les classes populars, aquesta caixa acostumava a ser l'element més tradicional i destriable dels que rebia una noia en les seves núpcies. En el seu interior s'hi desaven els llençols, normalment de bri de canem, les diferents peces de roba de la família –algunes de les quals havien passat de pares a fills– i algun element valuós com ara un rosari o una medalla. En alguns casos els dormitoris gaudeixen de l'alegre presència d'un bressol.

La il·luminació de les cases s'aconseguia per mitjà de llums o llànties d'oli que podien ser de forma quadrada o rodona i fetes de ferro o bé de vidre. El subministrament d'aigua de la vila emmurallada s'aconseguia per mitjà de pous. Algunes cases disposaven de pou propi, ja fos dintre de la casa o bé a l'hort contigu; altres vilatans havien d'anar a buscar l'aigua als pous comunals com el *pou nou*, situat entre la casa del batlle i la plaça del comú, que encara avui es conserva.²⁹

La vila estava voltada per torres i muralles, que la protegien de qualsevol perill exterior; un perill constant car la presència de barques sarraïnes era habitual. Per servir el recinte dels atacs forans el portal de la vila era tancat amb doble porta –una d'exterior giratòria i una altra d'interior llevadissa– cada vespre, i s'omplia el buit entre ambdues amb sacs de sorra. Des del castell, el castlà feia la guaita. Fora les muralles les úniques construccions que hi havia –a banda dels masos– eren les botigues que els vilatans tenien als indrets coneguts com *la carbonera* i *lo racó*,

29. L'existència del *pou nou* fa pensar inevitablement en un pou anterior i demostraria l'existència de més d'un pou públic a la vila, i de fet sabem que n'existia un altre prop la torres d'en Joanàs. En qualsevol cas tota la zona sobre la qual s'aixeca la Tossa d'època medieval i moderna és molt rica en aigua, tal i com ho confirma la gran quantitat de pous escampats per tota la zona. Aquesta característica la coneixen bé els constructors de la vila, car en alguns indrets troben aigua dolça abans d'arribar als tres metres de fondària, i en grans quantitats.

tots dos molt a prop de mar. A les primeres, tal i com el nom ens permet intuir, s'hi acumulava el carbó produït a les muntanyes de Tossa mentre esperava ser transportat fins a Barcelona per via marítima. Les segones eren petites construccions on el mercader hi desava les seves mercaderies, i el pescadors les xarxes i estris de pesca, etc.

A mesura que la baixa edat mitjana anà avançant hauria estat construïda alguna casa isolada en els horts propers a les muralles, a les zones conegudes com *lo Codolar* i *lo Mercadal*, a poques desenes de metres del portal de la vila. Aquesta afirmació es desprèn de l'aparició, en la documentació del segle XIV i XV, d'individus amb noms com en *Darder del Codolar*, *l'Andreu del Codolar* o en *Bosch del Mercadal*, en un moment en què era habitual que, en el cas d'haver-hi diferents branques d'un mateix cognom, darrera d'aquest s'hi afegís el topònim del lloc on vivien.³⁰ Tot i que el nombre d'aquestes cases extra-murs en època medieval fou molt reduït, n'hi hagué prou com per a què els vilatans parlessin d'aquest conjunt de cases com del raval.³¹

2. Els horts de la vila i del Mercadal

Del portal de la vila partia en direcció nord el camí reial que conduïa a Girona, Lloret o Sant Feliu de Guíxols en funció de la bifurcació que es prengué més endavant. A ambdós costats del camí, i flanquejats per la riera de Tossa, les terres dels masos Simonell i Rebassa i les Coromines de l'Abat hi havia un seguit d'horts de diverses extensions propietat dels vilatans: la família que tenia la batllia posseïa un extens hort conegut com *lo ort del portal* per trobar-se just davant del portal. Aquest limitava amb els horts dels Darder del Codolar, els Darder del mas i els Darder de l'hostal. Aquests últims eren anomenats així perquè prop del portal, arran del camí reial, hi tenien un hostal destinat a allotjar viatgers, mercaders, mariners i altres persones que per motius diversos arribessin a la vila quan el portal fos tancat i barrat (mapes 2 i 3).³²

Les terres d'aquests tres horts esmentats configuraven el mercadal, és a dir, el lloc on se celebrava el mercat setmanal. El topònim de mercadal referint-se a aquesta zona ja el trobem el 1368 (Arxiu Ricardo Plà, 5). A tramuntana del mercadal hi havia els anomenats *Horts de la vila* o simplement *los orts*. Cadascun d'aquests horts pren el nom, bé del propietari (*d'en Bosch Darder*, *d'en Gassol*, *d'en Jalpi*, *de n'Steve*, *d'en Burch*, *d'en Bordes Darder*, etc.), bé de les característiques de l'indret (*hort de l'arenal*, *hort del pi*) o bé d'algun element de referència (*hort del Camp de la Creu*, *hort del calciner*). També hi havia l'hort de l'Hospital, on possiblement s'hi conreaven herbes medicinals per a l'ús propi d'aquest equipament.

30. Així, hi havia els *Darder del Mas* (del mas Darder), els *Bosch de Sant Benet* (del mas homònim), els *Bosch del Pou Nou* (per viure prop del pou situat vora l'actual Plaça d'Armes), els *Andreu de la Plaça*, els *Andreu del Codolar*...

31. L'esment més reculat de l'*arreallo* és del 14 d'agost? (es difícil llegir el mes) del 1506. AHG Tossa 1.

32. L'hostal disposava d'un hort prou extens com per a què en algun document del XVI es parli de la *domus sive mansus den Darder del Hostal*. AHG Tossa 2 bis, 1561.

Tots ells estaven situats entre les terres del mas Rebassa i la riera, i disposaven d'un subsòl ric en aigua, la qual cosa fa suposar que era en aquesta àrea on es concentraven bona part dels escassos conreus d'horta i regadiu existents a la vila. De fet, en la confluència dels actuals carrers Sant Pere i Ses Nou Sardanes hi havia l'anomenat Pou de la Vila.³³ La seva proximitat a les muralles convertirà aquests horts en l'eixample natural de la vila quan aquesta comenci a créixer urbanísticament.

3. Les Coromines de l'Abat

Tal i com hem dit en l'apartat anterior, al nord dels horts de la vila hi havia una zona coneguda com les Coromines de l'Abat. Fins a 22 tossencs confessen tenir-hi terres. Es tracta –com a mínim– de 40 finques de diverses extensions que permeten reconstruir el que sens dubte fou una reserva senyorial en època medieval. Aquesta suposició troba la seva confirmació en l'obligació de realitzar joves i batudes que els propietaris dels masos confessen en els capbreus, ja que difícilment hi ha joves sense coromines ni coromines sense joves. Molt possiblement les Coromines havien estat parcel·lades ja en època medieval. Documents del segle XIV ja esmenten la existència de feixes a les Conamines o les Coromines (Arxiu Ricardo Plà, 3, 5 i 12). En tots ells es pot observar com els censos a pagar son similars: delme i tasca d'esplets i una gallina per feixa. També en cartes precàries del 1478 i en protocols notariais de principis d'època moderna trobem tossencs que posseeixen horts a les Coromines. De ben segur que la fragmentació d'aquesta suposada reserva senyorial es dugué a terme força abans del segle XIV. Personalment considero possible que la construcció del castell i la creació d'una vila a finals del segle XIII anés acompanyada d'un repartiment de lots de terres que fins aquells moments haurien format part de la reserva senyorial.³⁴ D'aquesta manera l'abat hauria proporcionat als futurs habitants de la vila terres de bona qualitat perquè s'hi fessin el seu hort. De retruc, els censos que l'abat rebria per aquests horts eren una font més segura i regular d'ingressos que no pas la resultant de fer treballar aquelles terres mitjançant el sistema de joves i batudes, el qual obligava a mantenir un control per assegurar el compliment d'aquestes prestacions. Malauradament però, no dispo de documents que avalin aquesta suposició i ens hem de conformar amb la notícia que el segle XIV les Coromines ja havien estat convertides en horts de propietaris particulars.

33. Fa alguns anys, amb motiu d'unes obres realitzades en una casa del carrer Sant Pere que coincideix amb l'indret que els documents dels segles XVI i XVII assenyalen com a ubicació del *pou de la vila*, es va poder observar com sota la dita casa hi existia encara un pou d'un diàmetre considerable. Cal dir que avui en dia existeix a Tossa el Carrer *Pou de la Vila*, però fa referència a un pou posterior.

34. En els anys posteriors a la fundació del castell hi ha una sèrie d'establiments que així ho fan pensar. El 1225 Ermessenda de Portella establí als germans Domingo i Pere Martí un camp a l'indret anomenat *Panxart*. Els censos a pagar –dues gallines i quatre diners per Nadal i el delme i la tasca d'esplets – recorden els que en època moderna es pagaran per tenir terres a les Coromines. A, Esteve-Llach 121.

Les diferents confessions recollides en el Capbreu de 1639 ens permeten saber que les Coromines eren terres dedicades als conreus de regadiu, car hi ha un mínim de tres sínies i són abundoses les referències a recs i valls madrals que serveixen de límit entre dues propietats o bé que les travessen, sense oblidar la riera de Tossa, que constituïa el límit nord-est de les Coromines.³⁵

La major part dels declarants parlen de feixes, per bé que es declaren peces de terra, horts, quartans de terra, vessanes, canes i fins i tot, jornals de terra. Hem tractat d'esbrinar si el mot feixa es refereix a una unitat de superfície, tal i com succeeix en alguns indrets propers als Pirineus, i d'aquesta manera poder calcular de forma força aproximada la superfície total de les Coromines i per tant, de l'antiga reserva senyorial, però la nostra conclusió ha estat negativa. Així i tot, les referències toponímiques i els límits de les parcel·les esmentats en el capbreu de 1639, juntament amb els protocols notariais del segle XVIII en els quals es pot seguir la parcel·lació i urbanització d'alguns d'aquests horts, ens ha permès d'establir de manera força exacta quins haurien estat els límits de les Coromines de l'Abat en època medieval i per tant quina hauria estat la seva superfície. El límit est era la riera de Tossa, el límit oest –i parcialment el sud– era el camí reial a Girona i el límit nord eren terres de particulars (*lo Pla, Mas Rostoll*). Tenint en compte, però, que secularment s'ha preferit triar límits clars com ara camins, rius i torrents, m'atreveixo a suposar que els límits originals de les Coromines haurien estat a l'est la riera, al nord el torrent Viver, a l'oest el camí reial i al sud el mateix camí reial juntament amb el camí de la Carbonera (actualment carrer Pou de la Vila) amb el qual s'ajuntava en l'anomenat Camp de la Creu.³⁶ El polígon format per aquests límits ocupa una superfície propera als 83.500 m², que dividits entre els 4.900 m² que segons la tradicional mesura de la mujada serien capaços de llaurar un parell de bous en un dia, ens resulta que les Coromines requerien 17'04 joves. Considerant que aquestes terres produïen dues collites l'any, i que, com es veurà, a la Tossa medieval hi haurien hagut uns trenta masos que havien de prestar anualment una jova i una batuda, podem afirmar que la força de treball aportada pels masos i la que hauria requerit aquesta suposada reserva senyorial eren força coincidents. Quant a les feixes, atès que es tracta d'un terreny pla, cal suposar que es tractaria de feixes de terra separades entre si per sèquies i recs, confirmant-se el supòsit que es tractava de terres de regadiu. Més enllà de les Coromines, cap a tramuntana, hom trobava ja les terres dels masos de Tossa.

35. Ignorem què es conreava realment a les Coromines. En una venda del segle XVII es diu que una feixa de les Coromines estava plantada de canem. En qualsevol cas la presència de feixes i al seva situació envoltada per torrents i per la riera evidència un terreny de regadiu.

36. Potser aquesta creu havia estat en temps passats una creu de terme de les Coromines. El Camp de la Creu esmentat a la documentació coincideix amb l'actual Plaça d'Espanya, en la confluència dels actuals carrers Socors i la Guàrdia (antigament camí reial) i el carrer Pou de la Vila.

Serà en aquestes terres que acabem de descriure –el mercadal, els horts de la vila i les Coromines– i per aquest mateix ordre, per on s'estendrà la vila quan superi el clos de les seves muralles. La formació de la vila extramurs és un procés que cronològicament coincideix amb l'edat moderna. L'inici d'aquest procés el podem situar entre 1497, l'any del fogatge que recull les primeres cases susceptibles de ser considerades extramurs, i 1503, la data més reculada dels protocols notariais més antics que es conserven. La fi la situem al 1799, any de l'acabament de l'última gran expansió urbanística de la vila. De fet, els límits del nucli urbà de Tossa a principis del XIX romandran pràcticament inalterables fins pràcticament al 1950, quan l'arribada del turisme endegarà el major creixement urbanístic que Tossa haurà conegut en tota la seva història.

Bibliografia

- BATISTA, R., LÓPEZ, A., ZUCCHITELLO, M., 1980, *Noves aportacions al coneixement de la vil·la romana dels Ametllers*. Quaderns d'Estudis Tossencs n.1, Tossa.
- AA DD, 1991, *Els castells catalans*. Rafael Dalmau editor, Barcelona.
- GARROTE, E. 1996, "L'oli bètic de la Gallia Narbonensis a tres departaments de l'estat francès: als Pyrenees-orientales, a l'Aude i a l'Hèrault". *Pyrenae*, 27.
- GARROTE, E., BERNI, P., 1998, "El consum de l'oli bètic a l'Empúries romana". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 31, p. 95-108.
- LÓPEZ, A. et alii, 2001, *Les excavacions de 1985, 1989 i 1992 a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva)*. Ajuntament de Tossa de Mar, Consell Comarcal de la Selva, Diputació de Girona, I.E.C. Barberà del Vallés.
- LLINÀS, J., MERINO, J., 1991, "La romanització a la Selva. Noves dades". *Quaderns de la Selva*, 4, Santa Coloma de Farners.
- LLINÀS, J., MERINO, J., 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca, vol. 2*. Consell Comarcal de la Selva (Santa Coloma de Farners).
- MALUQUER DE MOTES, J., 1998, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*. Dins P. Vilar (dir.) *Història de Catalunya* vol. 1, Edicions 62, Barcelona.
- MELÉ, I., 1922, *Converses sobre les excavacions de la vila romana de Tossa sostingudes entre Xavier Casademunt i Ignasi Melé*. Butlletí del Grup Excursionista Gironí. Tallers Dalmau Carles Plà S.A. Girona.
- PONS, E., TARRÚS, J., 1987, "Les primeres comunitats ramaderes, agrícoles i metal·lúrgiques.", *Jornades d'història de l'Empordà. Homenatge a Josep Pella i Forgas*. Diputació de Girona – Patronat Francesc Eiximenis. Girona. p. 33-65.
- PONS, E., 1984, *L'Empordà, de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro, 1100-600 AC*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona.
- ZUCCHITELLO, M., 1978, (.....) a *Información arqueológica* n.26 gener-abril 1978.
- ZUCCHITELLO, M., 1998. *Tossa: La formació d'una vila. El compte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*. Quaderns d'Estudis Tossencs, n. 5.

